

RECENZJE I SPRAWOZDANIA [Reviews and Reports]

Krzysztof Mudyń (2007). *W poszukiwaniu prywatnych orientacji ontologicznych. Psychologiczne badania nad oceną realności desygnatów pojęć*
Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, ss. 304

Główny problem nurtujący Autora książki *W poszukiwaniu prywatnych orientacji ontologicznych* koncentruje się wokół pytania „Co dla kogo jest rzeczywiste i w jakim stopniu”? Pytanie o sposób istnienia rzeczywistości, charakterystyczne dla filozofii, staje się tutaj pytaniem psychologicznym związanym z subiektywnym odczuwaniem rzeczywistości przez jednostkę. Takie ujęcie umożliwia traktowanie orientacji ontologicznej jako zmiennej indywidualnej, możliwej do badania w sposób empiryczny. A tym samym otwiera oryginalny obszar badań, który ukazuje Autor w swojej książce.

Książka składa się z dziesięciu rozdziałów. W rozdziale pierwszym Autor – badając etymologię słowa „rzeczywiste” i „nierzeczywiste” – ukazuje nieoczywistość pojęcia rzeczywistości. Prezentacja wybranych, kontrastujących ze sobą koncepcji ontologicznych (takich jak na przykład *reizm* Kotarbińskiego czy koncepcja wielości rzeczywistości Chwistka) prowadzi Autora do stwierdzenia, że koncepcje ontologiczne są w dużej mierze wynikiem preferowanych aksjologii, a tym samym powinny być traktowane raczej jako informacje o stanach świadomości ich autorów niż „prawdy objawione” na temat struktury rzeczywistości. Myśl ta, która pojawia się już w książce *Zdarza się, że myślimy* (Mudyń, 1997), jest tutaj rozwijana w dalszych

rozdziałach, pojawiając się w kontekście rozważań na temat prywatnych – tym razem – ontologii jednostek.

Rozdział drugi opisuje dwa sposoby rozumienia relacji świadomość – rzeczywistość, traktowane przez Autora jako dwie nieredukowalne opcje ontologiczne. Opcje te to ujmowanie świadomości jako ekranu (lustra) rzeczywistości (filozoficzna tradycja realizmu) oraz pojmowanie rzeczywistości jako ekstermalizacji świadomości (tradycja solipsyzmu). W kontekście przewodniego pytania „co dla kogo jest rzeczywiste” Autor zastanawia się również nad pytaniem „co kiedy” jest rzeczywiste – czyli w jakich sytuacjach reagujemy zgodnie z pierwszą, a w jakich zgodnie z drugą z tych przeciwstawnych opcji. Autor podkreśla jednak nawykowy charakter posługiwania się jedną, dominującą perspektywą poznawczą.

Pozostając w nurcie rozważań nad rejestrowaniem *versus* konstruowaniem rzeczywistości, rozdział drugi zawiera również przegląd szeregu funkcjonujących metafor świata, które będąc nierozpoznane jako metafory (lecz traktowane jako dosłowny opis) stanowią podstawy tworzenia prywatnych ontologii rzeczywistości. W związku z tym, że jednym ze źródeł dla metaforyzowania natury rzeczywistości może być dominujący sposób doświadczania samego siebie przez

konkretny podmiot, metafory jako reprezentacje rzeczywistości mogą również odzwierciedlać psychologiczne różnice indywidualne pomiędzy poszczególnymi osobami.

Czytając fragmenty rozdziału drugiego, dotyczące społecznego uzgadniania myślenia o rzeczywistości, nasuwa się czytelnikowi pytanie, w jakim stopniu prywatne ontologie mogą pozostać „prywatne” w związku z koniecznością uzgadniania obrazu świata, niezbędnego do bezkonfliktowego funkcjonowania, w szerszym kontekście społecznym. Jak wynika z badań empirycznych, prezentowanych w dalszych rozdziałach, różnice indywidualne w zakresie preferowanych ontologii są znaczące, aczkolwiek można wyraźnie zauważyć społeczne „uzgadnianie” sposobu ujmowania rzeczywistości w grupach funkcjonujących w podobnym kontekście – w szczególności kontekście podzielanych zainteresowań zawodowych.

W tym samym rozdziale Autor zwraca również uwagę na doświadczanie rzeczywistości w nietypowych kontekstach, a także poczucie jej realności lub nierealności w aspekcie zmienionych stanów świadomości i doświadczeń dysocjacyjnych.

Na zakończenie rozdziału drugiego przywołany zostaje klasyczny spór o uniwersalia, umieszczony w perspektywie różnic indywidualnych. Autor formułuje oryginalne pytania związane z filozoficzną problematyką uniwersaliów, które można badać empirycznie i na które częściowo pojawiają się odpowiedzi w kolejnych rozdziałach książki.

Rozdział trzeci przedstawia kluczowy dla całości pracy (i skonstruowanych narzędzi badawczych) sposób myślenia o ontologii w sposób ilościowy, związany ze stopniowalnością poczucia rzeczywistości. Takie podejście umożliwia empiryczne badanie i diagnozowanie tego, co jest bardziej, a co mniej rzeczywiste dla konkretnych jednostek. Subiektywność poczucia tego, co realne i mniej realne – aż do całkiem nierealnego, nabiera ważnego znaczenia w kontekście współczesnych wyzwań stawianych przez rzeczywistość wirtualną. Jak pokazuje Autor, kryteria odróżniania rzeczywistości realnej i wirtual-

nej są względne, nieostre, a nawet prowadzą do kontrowersyjnych wniosków, takich jak ten, że to co wirtualne bywa traktowane jako bardziej realne ze względu na większą interaktywność. Problemy poruszane przez Autora wskazują na ważne konsekwencje subiektywnego, a czasem nawet społecznie uzgodnionego poczucia maksymalnej realności świata wirtualnego, jak ma to miejsce na przykład w przypadku strategicznych gier sieciowych.

Rozdział trzeci wprowadza również pojęcie orientacji ontologicznych. W rozumieniu Autora orientacja ontologiczna – w sensie teoretycznym – to „tendencja do wybiórczego koncentrowania uwagi na określonym aspekcie aktywności życiowej, prowadząca do przekonania o niekwestionowanej (lub relatywnie wysokiej) realności odpowiednich treści” (s. 122). Innymi słowami, używając metafory Autora, jest to typowe dla danej jednostki „ustawienie głębi ostrości i rodzaju stosowanych filtrów poznawczych”. Orientacje ontologiczne zostały również zoperacjonalizowane za pomocą prezentowanej w późniejszych rozdziałach autorskiej metody RN-2002.

W kolejnym rozdziale Autor bliżej przygląda się relacji ważne – rzeczywiste, wprowadzając swoje rozważania w problematykę wartości. Odwołując się do procesów poznawczych udowadnia, że ocena w kategoriach dobre – złe jest wtórna w stosunku do oceny w kategoriach ważne – nieważne. Przyjmując za Ossowskim (1967) podział na wartości uznawane i odczuwane bada ich analogię do postaw jawnych i utajonych. Wartości odczuwane, podobnie jak postawy utajone, są bardziej wiarygodnym wskaźnikiem zachowań w konkretnych sytuacjach, ze względu na możliwy rozdzźwięk pomiędzy świadomą i ujawnioną deklaracją tego, co dla jednostki ważne a rzeczywistym odczuwaniem czegoś jako wartościowe (nie zawsze dostępnemu świadomości). Implikuje to zmianę podejścia metodologicznego do badania wartości i konieczność pytania o nie w sposób pośredni, bez uaktywniania normatywnej sfery Ja idealnego. Dokonując przeglądu istnieją-

cych metod badania wartości Krzysztof Mudyń zwraca również uwagę na ignorowanie w nich tych aspektów rzeczywistości, których chcemy uniknąć, a które wpływają na nasze zachowanie przynajmniej równie silnie, jak te aspekty rzeczywistości, do realizacji których chcemy dążyć. W związku z tym Autor formułuje postulat zagwarantowania miejsca w badaniach obok wartości pozytywnych również wartościom negatywnym.

Rozdziały od piątego do dziesiątego dotyczą oryginalnych badań empirycznych prowadzonych przez Autora już od roku 1989 w obszarze prywatnych ontologii. W rozdziale piątym przedstawiona jest pierwsza z własnych metod Autora, będąca prototypem dla konstrukcji dalszych narzędzi. *Słowa i Rzeczy* to metoda do badania subiektywnej oceny realności desygnatów wybranych pojęć. Pierwsze, eksploracyjne badania z wykorzystaniem tej metody pokazały, że dla respondentów możliwe jest myślenie o realności obiektów w sposób stopniowalny, a także kierowanie się w decyzjach na ich temat ukrytymi ontologiami, zamiast racjonalnymi przesłankami związanymi z logicznym statusem odpowiednich pojęć. Badania ujawniły ponadto występowanie znacznych różnic indywidualnych w tym zakresie. Ze wspomnianych badań i ich dalszych replikacji Czytelnik dowiaduje się również, że dla większości osób choroba jest czymś bardziej rzeczywistym niż zdrowie, a część pewnej całości jest na ogół spostrzegana jako bardziej realna niż sama całość. Ujawnione zostają również najczęstsze kryteria realności stosowane przez osoby badane. Wyniki te są przez Autora szeroko komentowane i dyskutowane.

Rozdział szósty zawiera prezentację następnej metody – RN-2002, służącej badaniu sześciu typów orientacji ontologicznych, opartych na Sprangerowskiej klasyfikacji wartości.

RN-2002 jest projekcyjną metodą badającą w sposób pośredni preferowane orientacje. Opiera się ona na założeniu, że to co dla jednostki ważne, będzie uznawane przez nią jako bardziej rzeczywiste. Wybory najbardziej rzeczywistego obiektu spośród różnorodnych zestawów pozwalają określić

dominującą orientację jednostki jako ekonomiczną, społeczną, polityczną, estetyczną, religijną czy teoretyczną.

Kolejny rozdział prezentuje zależności pomiędzy autorską metodą RN-2002 a Zeszytem Postaw Wartościujących Allporta, Vernona i Lindzeya (1960), również opartym na typologii Sprangerowskiej. Oba narzędzia, pomimo wykorzystania tych samych kategorii pojęciowych, różnią się od siebie odmiennym podejściem metodologicznym. Zeszyt Postaw Wartościujących jest metodą bezpośrednią, która – gdyby odwołać się do klasyfikacji Ossowskiego – bada wartości uznawane. Natomiast narzędzie Autora *W poszukiwaniu prywatnych orientacji ontologicznych* jest metodą pośrednią, a uzyskane dane dostarczają informacji o preferowanych orientacjach ontologicznych i – przypuszczalnie – raczej o tzw. wartościach odczuwanych niż uznawanych. Należy więc sądzić, że na podstawie danych uzyskiwanych w taki sposób można trafniej prognozować faktyczne zachowania ludzi w sytuacjach podejmowania określonych wyborów.

Wydaje się również, że RN-2002 jest metodą bardziej wrażliwą na ujawnianie różnic indywidualnych, a także – jak w przypadku badań realizowanych w grupie pacjentów nerwicowych i psychotycznych – na typ rozpoznania klinicznego. Preferowane orientacje ontologiczne kształtują się również istotnie odmiennie (a zarazem w sposób spójny z zainteresowaniami zawodowymi) w różnych grupach kryterialnych, zróżnicowanych pod względem kierunku studiów. Świadczy to o dużym potencjale diagnostycznym narzędzia.

Następny rozdział szerzej eksploruje psychospołeczne korelaty orientacji ontologicznych, umiejscawiając je w kontekście innych zmiennych indywidualnych. Prezentowane są zaobserwowane w badaniach empirycznych zależności pomiędzy wybranymi orientacjami a kryzysem wartościowania, empatią, przeżyciami dysocjacyjnymi, poczuciem alienacji i materializmem. Ponownie zaobserwowano, że dominujące orientacje ontologiczne dobrze korespondują z wykonywanym zawodem czy

kierunkiem studiów, a także – że dokonując analizy skupień wyróżnić można dwa, powtarzające się we wszystkich badaniach profile wyników: profil o dominującej orientacji społecznej, estetycznej i religijnej (skupienie holistyczne) oraz profil o dominującej orientacji ekonomicznej, teoretycznej i politycznej (skupienie analityczno-instrumentalne). Profile te – jak sugeruje Autor – mogą mieć kluczowe znaczenie w określaniu różnic w zakresie funkcjonowania poznawczego, a także motywacyjnego jednostek, co wymaga oczywiście dalszych badań.

W rozdziale dziewiątym Autor prezentuje interesujący pomysł wykorzystania procedury testu utajonych skojarzeń IAT do badań nad orientacjami ontologicznymi. Warto zauważyć, że charakterystyczną cechą wspólną obu metod (tj. IAT i RN-2002) jest opieranie się na „niejawnych” ewaluacjach określonych aspektów rzeczywistości. W takim wypadku preferowane orientacje mogą dostarczać trafnych informacji predykcyjnych na temat czasu reakcji przy dokonywaniu spójnych i niespójnych kategoryzacji złożonych. Badanie udowodniło również, że na problematyczne pytanie, czy istnieje związek między tym, co subiektywnie rzeczywiste i subiektywnie ważne, można odpowiedzieć twierdząco.

W ostatnim rozdziale książki Autor ponownie pyta o to, co dla kogo jest rzeczywiste, tym razem w kontekście rzeczywistości uczuć. Chociaż pojedyncze pojęcia określające uczucia pojawiły się już w pierwszym narzędziu *Słowa i Rzeczy*, ostatnia prezentowana w książce metoda – *Realność uczuć* – koncentruje się wyłącznie na nich. W ramach tego samego paradygmatu dokonywania subiektywnej oceny stopnia realności desygnatów pojęć badani tym razem nie dokonują wyboru (jak w przypadku RN-2002) ani nie określają liczby punktów (jak w przypadku narzędzia *Słowa i Rzeczy*), lecz dokonują oceny rzeczywistości uczuć na 11-stopniowej skali. Metoda ta opiera się na założeniu, że stopień odczuwania subiektywnej realności specyficznych uczuć jest stałą dyspozycją osobowościową, związaną z afektywną dostępnością typowo przeżywanym przez jednostkę stanów

emocjonalnych. Narzędzie zawdzięcza swoją podbudowę teoretyczną analizie transakcyjnej. Uczucia specyficznie osobowościowo przyporządkowane są czterem skalom odpowiadającym czterem postawom życiowym opisywanym przez Berne'a (1972). W wyniku analizy czynnikowej wyróżniono również grupę uczuć niespecyficznych osobowościowo – takich, które nie weszły w skład żadnej z wyróżnionych skal postaw życiowych. Dokonana przez Autora analiza korelacji pomiędzy wynikami uzyskanymi z wykorzystaniem RN-2002 i RU-04 pokazuje ciekawe rezultaty. Otóż orientacja religijna (RN-2002) koreluje pozytywnie ze skalą czynnikową odpowiadającą najbardziej konstruktywnej postawie życiowej *I am ok – You are ok* (RU-04), negatywnie natomiast z wszystkimi pozostałymi skalami – odpowiadającymi destrukcyjnym postawom życiowym. Odwrotnie jest w przypadku orientacji politycznej. Chociaż zaobserwowane korelacje nie są zbyt silne, obiecujące wydaje się kontynuowanie badań, zmierzających do ustalenia relacji pomiędzy subiektywną realnością uczuć związanych z postawami Berne'a a wyróżnionymi wcześniej profilami orientacji ontologicznych (skupienie holistyczne i analityczno-instrumentalne) – prowadzonymi w nurcie określania predyktorów psychicznego dobrostanu.

Podsumowując, należy podkreślić, że recenzowana książka prezentuje oryginalną propozycję psychologicznego badania subiektywnie odczuwanej rzeczywistości. Proponowane przez Autora podejście, w którym wykorzystuje się ocenę realności desygnatów odpowiednio wybranych pojęć, stwarza możliwości badania różnic indywidualnych w zakresie preferowanych orientacji ontologicznych oraz ich osobowościowych i sytuacyjnych korelatów. Podejście to ukazuje tym samym ważne konsekwencje praktyczne dla poznawczego, motywacyjnego i emocjonalnego funkcjonowania człowieka, a także rodzi nowe pytania badawcze.

Wydaje się również, że zaproponowane podejście może poszerzyć kontekst badań nad problemami, które wciąż znajdują się w głównym nurcie zainteresowań współ-

czesnej psychologii, takich jak relacja między postawami jawnymi i niejawnymi (lub szerzej, między bezpośrednimi i pośrednimi wskaźnikami psychologicznych konstruktów teoretycznych) lub wartościami deklarowanymi a realizowanymi.

Można też doszukać się powiązań między psychologicznymi aspektami preferowanych orientacji ontologicznych a bardziej szczegółowymi zagadnieniami obecnymi we współczesnej psychologii. Dotyczą one problematyki tzw. fałszywej pamięci (także eksperymentalnego indukowania fałszywych wspomnień), tzw. monitorowania rzeczywistości – *reality monitoring* (por. Hoffman, Garia-Palacios, Thomas, Schmidt, 2001; Johnson, Bush, Mitchell, 1998), problemu subiektywnej odróżnialności tego, co doświadczane od tego, co wyobrażone (skonstruowane) oraz wynikających stąd konsekwencji dla powstawania przekonań osobistych wraz z towarzyszącym im przeświadczeniem o ich prawdziwości, tj. rzeczywistości odpowiednich przesłanek lub odniesień.

Karolina Pietras

Literatura cytowana

- Allport, G. W., Vernon, P. E., Lindzey, G. (1960). *Study of Values. A Scale for Measuring the Dominant Interests in Personality*. Boston: Houghton Mifflin Company.
- Berne, E. (1972). *What Do You Say after You Say Hello. The Psychology of Human Destiny*. New York: Grove Press.
- Hoffman, H. G., Garia-Palacios, A., Thomas, A. K., Schmidt, A. (2001). Virtual Reality Monitoring: Phenomenal Characteristics of Real, Virtual, and False Memories. *CyberPsychology & Behavior*, 4, 565-572.
- Johnson, M. K., Bush, J. G., Mitchell, K. J. (1998). Interpersonal reality monitoring: Judging the sources of other people's memories. *Social Cognition*, 16, 337-342.
- Mudyń, K. (1997). *Zdarza się, że myślimy*. Kraków: Wydawnictwo Profesjonalnej Szkoły Biznesu.
- Ossowski, S. (1967). *Z zagadnień psychologii społecznej. Dzieła* (tom III). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.